

hennes eget liv. Men mötet med doktorn innebär inte bara att hon förs bort från något, hon förs också till något, till medicinens värld. Och medicinen kan erbjuda roller och räddningsplankor. Som exempel berättar Sachs om turkiska kvinnor som hon tidigare forskat om. I Sverige måste kvinnorna ofta bidra till familjens försörjning genom yrkesarbete. Inför detta har de muslimska kvinnorna blandade känslor. De är vana vid könssegregerade miljöer och uppskattar inte de oönskade möten med män som arbetslivet utsätter dem för. I det svenska samhället har kvinnorna hittat en räddningsplanka som gör att de slipper dessa könsblandade möten och ändå bidrar till försörjningen. De "sjukkassar", en oantastlig syssla och legitimerad roll. Så långt är allt gott och väl. Men Sachs vässar sin spjutspets ytterligare och visar det ironiska i att denna räddningsplanka rycks undan av de rehabiliteringsinsatser som görs för kvinnorna.

Finns det något man saknar i boken så är det kanske en fördjupad diskussion av de krav som de allt mer flytande gränserna mellan liv och död ställer på såväl läkare som anhöriga. Det vore angeläget med fler studier av det samspel kring en döende person som kan uppstå mellan läkare, personal och anhöriga. Det hade varit intressant att utifrån antropologiska perspektiveringar få vårt sätt att hantera döende människor problematiserat. Jag kan dock tänka mig en rad skäl av etisk och praktisk natur som skulle göra sådan forskning mycket svår, kanske omöjlig.

I samband med organdonation diskuterar förf. de nya liminala tillstånd som kommer att uppstå. Hon ställer frågan om hur anhöriga kan sörja en person som genom donation lever vidare i en annan? Och hur går det ihop att insistera på att döden är ett definitivt biologiskt slut och samtidigt manipulera den genom organdonation? Vad händer med relationen mellan mig och andra, mellan kultur och natur, mellan liv och död? Förf. menar att vi kommit att skapa en olöslig fråga om identitet, förkroppsligande och dödlighet som kan leda till en ny kulturellt skapad ambivalens kring liv och död. Jag skulle vilja tillägga att den som lever får se om det blir så. Det som skulle tala emot framväxten av identitetsproblem och ambivalens vore kanske just den dualistiska tradition som Sachs redogör för. Av hävd är vi ganska bra på att separera kropp och själ, kanske är vi faktiskt så rationella att vi kan acceptera kroppsdelar

från andra, såväl djur som människor?

Boken är mycket spännande att läsa. Den visar vad det kan ge att perspektivera medicinen utifrån antropologiska perspektiv. Genom sitt ämne berör boken alla och envar, men jag vill särskilt rekommendera den till humanister och samhällsvetare som planerar forskning inom det medicinska fältet. Den är en outsinlig källa av idéer om och uppslag till väsentliga problemformuleringar inom framtida angelägna områden.

Lena Gerholm, Stockholm

Kroppens tid. Om samspelet mellan kropp, identitet och samhälle. Susanne Lundin och Lynn Åkesson (red.). Natur och Kultur, Stockholm 1996. 252 s. ISBN 91-27-06201-5.

Människokroppen är ett fascinerande ämne för såväl forskare som gemene man. Kroppen rymmer nämligen inte bara vår förmåga att tänka och uppleva utan den är också den barriär som skyddar våra innersta tankar och känslor mot insyn. Samtidigt är kroppen den länk som förbinder yttervärlden med vår inre värld. Men trots att människokroppen är den ständigt närvarande plats där både sociala, kulturella och organiskt baserade processer möts, så har den ända fram till för bara några decennier sedan så gott som uteslutande hanterats som fysiologiskt fenomen inom forskningen.

Men även om kroppen av hävd och tradition framförallt tillhört medicinens och biologins domäner, så har samhälls- och humanvetenskaperna knappast sökt göra några allvarligare försök att bryta den naturvetenskapliga hegemonin utan har snarare visat – det måste nog erkännas – ett generande ointresse för kroppen. En likgiltighet som nog generellt sett kan tillskrivas vårt cartesianska arv i den meningen att vi varken kunnat uppfatta eller haft kognitiva redskap att hantera kroppen som en social kategori.

En mer pragmatisk förklaring kan härledas ur den från beteendevetarhåll så kritiska inställningen till de beteendemässigt intresserade biologernas anspråk på att förklara mänskligt beteende. Många samhällsvetare har därför hellre avstått från att beröra kroppen som organisk-fysisk entitet än att befaras hamna i någon socio-biologisk diskurs.

Trots vissa kultur- och mentalitetshistorikers och psykologers tidiga fokusering på kroppen så var det nog först på 1960-talet som de vetenskapsteoretiska förutsättningarna lades för att möjliggöra ett mer omfattande ifrågasättande av att den biologiskt laddade kroppen också kunde betraktas som ett socialt och därmed kulturellt föränderligt fenomen. Fysikern Kuhns tes på 60-talet att kriterierna för naturvetenskapligt objektiva sanningar till syvende och sist inte kan vara annat än socialt accepterade överenskommelser – forskare emellan – var en av murbräckorna till att den positivistiska vetenskapsynen fick sig en rejäl törn. När så intresset från beteendevetare och kulturhistoriker att närma sig kroppen började växa på 70-talet öppnades nya samhällsvetenskapligt intressanta diskurser samtidigt som redan etablerade föreställningar och begrepp laddades med nytt innehåll och nya dimensioner som klassbegreppet (Bourdieu), makten (Foucault) och den moderna samhällsutvecklingen (Elias).

Forskningsrådsnämndens satsningar att vidareutveckla kunskap om människokroppen ur ett humanistiskt samhällsvetenskapligt perspektiv tillhör en idag både utmanande och angelägen uppgift, som helt följdriktigt bl.a. har förlagts till den etnologiska institutionen i Lund. I slutet av 1970-talet publicerade nämligen Jonas Frykman och Orvar Löfgren ett populärt arbete om den jordbundna bondens utveckling till modern människa genom att bl.a. presentera kroppen som en socialt föränderlig konstruktion. Och det är något av bakgrunden till forskningsprogrammet "Kroppens förvandlingar" som pågår sedan 1993 och som har resulterat i en antologi, *Kroppens tid*.

Bokens titel kan tolkas mångtydigt och syftar enligt redaktörerna dels på att intresset för kroppen "ligger i tiden", dels på att kroppen har att anpassa sig till olika tidsdimensioner, den inre biologiska tidsrytmen och livscykelns liksom den kulturellt bestämda och mekaniska klocktiden. Mångtydighet och mångfald är också uttryck som passar för att beskriva bokens karaktär. *Kroppens tid* presenterar nämligen ett spektrum av olika typer av fallstudier som spänner över vitt skilda problem och faser i människors liv i en kontinuerlig ordning från födelse till död.

Här konfronteras människor av idag med frågor om deras inställning och tankar kring speciella kriser eller faser i livet; barnlösa par frågas ut om deras inställning

till föräldraskap och användande av inseminationssteknik, kroppsarbetaren uttalar sig om introduktionen av arbetsbesparande teknik på sin industriarbetsplats. Läsaren får också ta del av hur vården går till i livets slutskede genom såväl patienternas, de anhörigas som personalens perspektiv. I det avslutande kapitlet diskuteras, med ett obduktionsbord som bakgrund, hur synen på döden har förändrats under den fyndiga rubriken "Döda kroppars budskap".

Men vad har dessa texter för ärende förutom att redovisa vad som sker på etnologiska institutionen? Ja, det är svårt att säga på rak arm, eftersom både de uppgivna syftena och de teoretiska hänvisningarna också kan karaktäriseras som mångtydiga och mångfaldiga. Men gemensamt för dessa texter är att de söker utmana den gängse föreställningen att kroppen är biologiskt bestämd, och att både dess inre och yttre är kulturellt och historiskt föränderliga. Eller som de själva lite mångtydigt uttrycker det: "*Kroppens tid* vill fånga det sena 1900-talets komplexa samspel mellan samhällelig struktur, identitet och kropp."

Redaktörerna för har förvisso tagit ett mångfaldigt grepp om människokroppen och tidvis är det spännande och intressant att få följa tankar och inställningar från vanligt folk i vardagslivet, men denna ambition av mångfald och "vitt skilda infallsvinklar" blir lätt en belastning efter ett tags läsning. Resultatet blir inte alltid berikande utan många gånger fragmentariskt och snuttifierat, i synnerhet som de inbördes sammanhängen inte är lättåtkomliga eller särskilt uppenbara. Ibland verkar det bara vara temat kroppen, som binder samman texterna. Och det känns ibland lite konstruerat och räcker inte alltid för att hålla intresset vid liv.

Även om redaktörerna i sin inledning, liksom många av förf., hänvisar till en mängd aktuella och intressanta teoretiker, som har format eller ingår i pågående diskurser där kroppen har en mer eller mindre central roll, så görs detta på ett så pass eklektiskt sätt och med så skilda syften och teoretiska utgångspunkter, att det är svårt att vaska fram de där bra inbördes sammanhängen som man som läsare vill ha för att det skall upplevas som meningsfullt eller tankeväckande.

Men är då inte boken värd att läsas? Jo, förutom den tillgång materialets mångfald ändå utgör, så finns det några kapitel, som är särskilt intressanta. Den förtjänstfulla essän om hur en osedlig flickas beteende uppfat-

tades på 1950-talet i en otuktsrapport använder sig av både kroppsliga och språkliga utsagor i sin sinnrika tolkning av några då antällda socialtjänstemäns föreställning om sexualitet, manligt och kvinnligt beteende. Jag vill också nämna två förf., som jag tycker har lyckats med att visa hur samspelet mellan samhälle och individ kan förstås.

Jag tänker på Charlotte Hagströms essä om faderskapet. Hon tolkar den blivande faderns erbjudande att vid förlossningen få klippa av navelsträngen, som en ritualiserande handling för att visa hur en samhällsligt definierad tilldragelse – det officiella erkännandet av faderskapet – samspelar med en individuell inre psykologisk process, nämligen fadersidentitetens tillblivelse hos den blivande fadern. Och dessa processer har hon, som kapitelrubriken anger döpt till ”Pappablivande och faderskapande”. Förutom att det är ett ”ämne i tiden” är en av hennes förtjänster att hon avstått från alltför vidlyftiga syften och oförankrade teoretiska hänvisningar, som tyvärr förekommer alltför ofta i boken. Förf. syfte är att diskutera hur det samhällsliga faderskapet och den individuella fadersidentiteten formas i nutid. Och det har hon lyckats med.

Anne-Marie Palm är den andra förf. som jag vill kommentera lite närmare. I artikeln ”Kampen mot kroppen – matmissbruk och självsvält” har hon inte bara lyckats integrera det kulturella och det individuella perspektivet genom att hon med ett erfarenhetsmässigt material i botten (hon är utövande terapeut) visar hur den omedvetna protestaktionen eller anorexi och bulimi är en samverkan mellan psykologiskt baserade maktrelationer människor emellan och det moderna samhällets allmänna syn på världen och människan.

Vad som också är intressant med Palms bidrag är att hon med hjälp av material om ”matmissbruk och självsvält” utan vidlyftiga referenser för oss rätt in i de mest intressanta och aktuella diskurserna kring kroppen. Med sitt empiriskt förankrade kunnande kopplar hon på ett åskådligt sätt ihop den Elias- och Foucault-inspirerade tesen att människans disciplinering av kroppen är kulturellt betingad och en del av den moderna utvecklingen med den både psykologiskt och filosofiskt baserade förnuftskritiken, som ser den självreglerande kroppen som motkraft till det moderna samhällets makt- och kontrollbehov. Eller som hon själv uttrycker det: ”Hos dagens västerländska människor

finns vi en splittring mellan å ena sidan kroppens autonoma och självreglerande princip – ät när du är hungrig, sov när du är trött – och å andra sidan det disciplinerade och kontrollerande förhållningssättet där kroppen är ett medel för att uppnå kulturellt definierade mål.” Hon diskuterar den psykologiskt baserade tesen att kontroll och kroppsdisciplinering reducerar möjligheten för den moderna disciplinerade människan att tolka och använda sina egna kroppssignaler som referens för sitt tänkande och handlande. Enligt denna tes reducerar kroppsdisciplineringen inte bara kontakten med det egna känslolivet utan den förstärker beroendet av en yttre styrning. ”Kroppsfixeringen har i vår tid en egendomlig betydelse. ”Det är en besatthet i att forma kroppens visuella yta, och detta projekt kan bara lyckas om man stänger av kroppens inre signaler om organismens behov. Du skall se(s) men inte känna”, säger Palm. Och ”när man inte längre märker den egna kroppens signaler, blir man i stigande grad beroende av andras respons”.

Även de andra texterna talar om kontroll och kroppsdisciplinering och i inledningen hänvisas till ”disciplineringsdiskursen”, men det görs sällan så konsekvent och tydligt som hos Palm. Termer och tankar varvas kring den moderna människans disciplinering med ”sökandet efter autenticitet” eller ett ”äkta jag” på ett lite förvirrat eller hasardartat sätt. I vilket fall som helst görs inga försök att utreda dessa begrepp från sina olika diskursiva sammanhang. Tesen om den moderna människans disciplinering kan härledas till en ofta postmodernt relaterad civilisationskritisk hållning, medan föreställningen om ”den autentiska människan” bör spåras till den Giddensinspirerade analysen om den reflexiva och senmoderna samhällsutvecklingen.

När jag såg de här begreppen tas upp i inledningen väntade jag med viss spänning på en orientering om etnologernas syn på dessa i viss mening motsatta diskurser. Särskilt med tanke på att de hänvisar till en av Frykmans senaste artiklar (i *The Senses Still* 1994), där han söker problematisera frågan genom att presentera kroppsdisciplineringen som en konstruktiv samhällskraft under 1930-talet i Sverige. Men *Kroppens tid* har i alla fall väckt dessa frågor, som en av bokens förf. lite förenklat uttrycker det. ”En övergripande fråga som väcktes under skrivandet är om ett tidigare ideal om kroppsbehärskning, känsløkonomi och disciplin hål-

ler på att ge vika för ett mer hedonistiskt ideal som bejakar kroppslighet, känsloutlevelse och spontanitet."

Förhoppningsvis kommer forskarprogrammet "Kroppens förvandlingar" att vidareutveckla dessa frågor. I vilket fall verkar det mycket lovande och imponerande att etnologiska institutionen lyckats knyta så många forskare till ett forskningsprogram med människokroppen som gemensam nämnare.

Jessika Graham, Göteborg

Finnur Magnússon: *Janusansiktet. Vård och vardag på ett sjukhem*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 1996. 149 s. ISBN 91-7203-060-7.

"Äldrevården är både ett koncentrat av en mängd samhällseliga och kulturella uppfattningar kring åldrandet och något av en seismografisk avläsare av tidens tecken." Så skriver Finnur Magnússon i det avslutande kapitlet av *Janusansiktet. Vård och vardag* på ett sjukhem. Dessa uppfattningar, normer och föreställningar bidrar till utformningen av målsättningarna för vården av äldre. På så vis speglar äldreomsorgens ideal de samhällseliga föreställningar som råder. Den starka, sunda och friska kroppen, som uppvisar disciplin, självförverkligande och kontroll, har blivit en förebild i vårt samhälle. Den befinner sig inom ordningen, medan den sjuka och sönderfallande kroppen utgör ett hot mot samma ordning. Den gamla slitna kroppen blir en påminnelse om döden vilken vi, i enlighet med en av modernitetens grundprinciper, i möjligaste mån vill motarbeta och helst undvika.

Magnússons ambition är att genom en beskrivning av den vardagliga praktiken på ett sjukhem för äldre illustrera hur dessa, i moderniteten förankrade, normer, uppfattningar och kroppsbilder avspeglas, omvandlas och befästs men också ifrågasätts av själva praktiken inom äldreomsorgen. Den korta välskrivna boken är resultatet av två månaders fältarbete på ett sjukhem för gamla och av ett treårigt forskningsprojekt vid etnologiska institutionen i Lund.

Janusansiktet inleds med ett par korta situationsbeskrivningar för att illustrera valet av titel. Magnússon menar att gamla människor intagna på sjukhem antas

vara ensamma och övergivna. Visserligen är detta ofta fallet, men förf. önskar att nyansera denna bild av de gamlas liv genom att också beskriva den andra sidan av vården, den sida av janusansiktet där omvårdnad, relationer, vänskap och ömsesidig respekt kommer i fokus. Förf. vill bryta ner den ensidiga bilden av äldreomsorgen och visa "den moderna äldreomsorgen som ett fenomen med ett janusansikte, där omsorg i ena stunden kan bli till förtryck, harmoni till missförhållanden och vänskap och allianser till maktfullkomlighet och desocialisering".

Under det två månader långa fältarbetet blandade förf. regelrätta arbetsinsatser med intervjuer och observationer. I en varsam och balanserad framställning som omfattar sex korta kapitel vävs situationsbeskrivningar samman med utdrag ur intervjuer och teoretiska diskussioner. Efter inledningen följer ett kapitel med rubriken "Sjukhemmet", där förf. ringar in sjukhemmets vardag med hjälp av de återkommande rutiner som formar och vidmakthåller vardagens struktur för de gamla. I kapitlet "När syster kommer med medicinen" visar han de trygghetsskapande rutinernas baksida och tar några exempel på hur dessa kan bli till förtryck. Här får vi möta bråkiga Bertha som förf. anför som ett mänskligt exempel på vad som händer med den ritualiserade vården när en av patienterna protesterar och ifrågasätter dess rutiner. Han menar att för Bertha är bråkandet, protesterna och ifrågasättandet en ritual i kampen mot det som hon upplever som förtryck.

I kapitlet "Kroppsliga bilder", som är bokens mest omfattande, beskrivs hur bilder av kroppen är centrala i förståelsen av de gamla och i utformandet av vården. Förf. menar att kroppen i omsorgspraktikerna görs "till ett slags råmaterial, eller en yta" där dess ideologier och mål kan prövas och där således makt kan demonstreras. Denna bild av kroppen kallar förf. för den terapeutiska kroppen. Men här finns parallellt också en annan bild av kroppen, som ibland gör sig synlig, och det är den han kallar den kommunikativa kroppen. Det är denna bild av kroppen som de gamla framhåller i sina försök att skapa en egen identitet. Förf. menar att ju äldre och sjukligare en gammal människa blir desto större betydelse tillmäter hon sina kroppsliga signaler och desto mer central blir alltså kroppen i skapandet av den egna identiteten. Patienter, som bråkiga Bertha, får bränsla till sitt motstånd genom sitt kroppstillstånd, genom